

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У РАЙОНАХ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

УДК 343.226:355.422(477-81)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-12.03>

ЗОРЯНА ЗАРАДІУК

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності

Волинського національного університету імені Лесі Українки, Україна

ORCID: 0000-0002-3364-9565

Анотація. Стаття присвячена аналізу основних аспектів кримінологічної характеристики насильницьких кримінальних правопорушень у районах ведення бойових дій. Авторка акцентує увагу на тому, що насильницькі кримінальні правопорушення на території України вирізняються небаченою жорстокістю та великими масштабами. У статті наводиться визначення поняття насильницьких кримінальних правопорушень у районах бойових дій та визначаються їх основні детермінанти. У статті також визначені основні напрямки бойових дій та наводиться статистика насильницьких воєнних злочинів від початку повномасштабного вторгнення. На думку авторки, для ефективного захисту від насильницьких злочинів у зонах бойових дій варто було б внести кілька змін до законодавства України, які б включали прийняття закону щодо правозахисних організацій, які працюють у зонах бойових дій; внесення змін до кримінально-виконавчого кодексу щодо регулювання статусу поводження з ув'язненими в зонах бойових дій; розширення механізмів захисту жертв насильства в умовах бойових дій. Ці злочини мають комплексний характер, включаючи як воєнні злочини, так і загальнокримінальні правопорушення. Вони створюють серйозні виклики для правоохоронної та судової системи, а також для забезпечення прав людини в умовах збройного конфлікту.

У статті описано кримінологічний портрет злочинців, які скоюють насильницькі злочини в зоні бойових дій: зазвичай це чоловік молодшого або середнього віку, приблизно від 20 до 40 років. Молоді люди зазвичай мають більш виражену агресивність і більшу схильність до насильства, особливо в умовах стресу або соціальної дезадаптації, які можуть виникнути в ході війни.

Злочинці, що скоюють насильницькі злочини в зонах бойових дій, мають комплексну мотивацію, що включає психологічні, ідеологічні та соціальні фактори. Їхні дії можуть бути спричинені як індивідуальними характеристиками, так і впливом зовнішнього середовища.

Ключові слова: насильницькі кримінальні правопорушення; райони ведення бойових дій; кримінологічна характеристика насильницької злочинності; кримінологічний портрет особи насильницького злочинця.

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF VIOLENT CRIMINAL OFFENSES IN THE COMBAT ZONES

UDC 343.226:355.422(477-81)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-12.03>

ZORIANA ZARADIUK

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Criminal Justice and Law Enforcement

Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine

ORCID: 0000-0002-3364-9565

Abstract. The article analyzes the main aspects of the criminological characteristics of violent criminal offenses in the areas of hostilities. The author emphasizes that violent criminal offenses on the territory of Ukraine are characterized by unprecedented cruelty and large scale. The article defines the concept of violent criminal offenses in the areas of hostilities and identifies their main determinants. The article also

identifies the main areas of hostilities and provides statistics on violent war crimes since the beginning of the full-scale invasion. According to the author, in order to effectively protect against violent crimes in combat zones, it would be worthwhile to make several changes to the legislation of Ukraine, including the adoption of a law on human rights organizations operating in combat zones; amendments to the Criminal Executive Code to regulate the status of treatment of prisoners in combat zones; and expansion of mechanisms for protecting victims of violence in combat zones. These crimes are complex in nature, including both war crimes and general criminal offenses. They pose serious challenges for law enforcement and the judiciary, as well as for the protection of human rights in armed conflict.

The article describes the criminological profile of criminals who commit violent crimes in the combat zone: usually a young or middle-aged man, approximately 20 to 40 years old. Young people usually have more pronounced aggressiveness and a greater propensity for violence, especially in conditions of stress or social maladjustment that may arise during war.

Criminals committing violent crimes in combat zones have a complex motivation that includes psychological, ideological and social factors. Their actions can be caused by both individual characteristics and environmental influences.

Key words: violent criminal offenses; areas of military operations; criminological characteristics of violent crime; criminological portrait of a violent criminal.

Постановка проблеми та визначення її зв'язку з важливими науковими чи практичними проблемами. З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну в лютому 2022 року на територіях, що стали епіцентром бойових дій, були зафіксовані численні випадки порушення прав людини. Серед них особливо важливими є воєнні злочини, здійснені проти мирного населення, зокрема катування, масові вбивства та сексуальне насильство. Такі злочини не лише порушують міжнародне гуманітарне право, але й наносять тяжкі психологічні та соціальні травми жертвам і їхнім родинам. Воєнні дії завжди супроводжуються трагічними наслідками для цивільного населення. Одним із найбільш тяжких проявів насильства в умовах війни є насильницькі кримінальні правопорушення різного характеру, які набувають міжнародного розголосу через жажливі масштаби та небачену жорстокість, з якою вони здійснюються.

За даними Human Rights Watch та ООН, на окупованих територіях документуються факти примусового утримання людей, їх катування, а також депортація цивільних осіб до інших регіонів, включаючи дітей [1]. У цих умовах, де влада й контроль над територіями часто змінюються, розслідування та притягнення винних до відповідальності стикаються з численними труднощами, включаючи обмежений доступ до місць злочинів, відсутність доказів та складнощі в ідентифікації осіб, які їх здійснили.

Одним із найбільш поширених порушень прав людини є сексуальне насильство, яке зазвичай є не лише актом насильства, але й інструментом терору та покори місцевого населення. Відповідно до звітів ООН на територіях, що зазнали окупації, відзначаються випадки масових зґвалтувань жінок, чоловіків та навіть дітей. Окрім того, численні повідомлення про катування вказують на використання електрошокових пристроїв, вогнепальної зброї та інших форм фізичного та психологічного насильства.

Оцінка ступеня наукової розробки проблеми. Для дослідження кримінологічної характеристики насильницьких злочинів, скоєних на території бойових дій в Україні, варто звернути увагу на наукові праці таких авторів, як В.В. Василевич, О.М. Литвинов, М.І. Панов, Є.М. Пащенко, В.В. Сокурченко, С.О. Харитонов та інші. Праці цих науковців мають фундаментальний характер і становлять основу для подальшого наукового пошуку, зокрема вдосконалення методів запобігання та розслідування таких кримінальних правопорушень.

Мета дослідження. Пріоритетним напрямом є визначення основних кримінологічних характеристик насильницьких злочинів у районах ведення бойових дій, а також напрямів їх запобігання.

Конкретні завдання дослідження. Основними завданнями цього дослідження є визначення поняття насильницьких кримінальних правопорушень у районах бойових дій; дослідження детермінантів насильницької злочинності в зонах бойових дій та кримінологічного портрета злочинців, що скоюють насильницькі злочини; пропозиція деяких змін до законодавства для більш ефективного захисту від насильницьких злочинів у зонах бойових дій.

Виклад основного матеріалу. В українському законодавстві немає чіткого визначення поняття насильства, хоча різні його види вживаються у багатьох законодавчих актах, зокрема в Кримінальному кодексі, законах України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про запобігання та

протидію насильству за ознакою статі», «Про основи національної безпеки» та ін. У юридичній енциклопедії можна знайти таке визначення: насильство – умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь [2, с. 68].

Поняття «насильницьке кримінальне правопорушення» також, на жаль, законодавчо не закріплене, хоча такі правопорушення охоплюються нормами Кримінального кодексу України. Серед науковців поширені різні думки, зокрема А.А. Герцензон вважає, що це умисне вчинення всупереч волі потерпілого діяння, що посягає на охоронювані кримінальним законом суспільні відносини у сфері фізичних благ (життя і здоров'я) та яке здійснюється шляхом фізичного насильства чи погрози його застосування [3, с. 165]. О.М. Джужа, окреслюючи насильницьку злочинність, відзначає її як сукупність умисних посягань, спрямованих на втручання у фізичну і психічну цілісність жертви злочину з метою заподіяння їй смерті або тілесного ушкодження [4, с. 141].

Досить ґрунтовне визначення було запропоноване у законопроекті «Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень» (2020 рік): насильницьке кримінальне правопорушення – це передбачене Кримінальним кодексом України умисне суспільно небезпечне діяння, внаслідок якого потерпілому заподіяно тяжке тілесне ушкодження або смерть, а також суспільно небезпечне діяння проти статевої свободи та статевої недоторканості або вчинене щодо дитини, яким потерпілому заподіяно фізичне або психологічне насильство. Проте у 2021 році його було знято з розгляду.

Відповідно до Закону України «Про оборону України» район воєнних (бойових) дій – визначена рішенням Головнокомандувача Збройних сил України частина сухопутної території України, повітряного або/та водного простору, на якій впродовж певного часу ведуться або/та можуть вестися воєнні (бойові) дії [5]. Отож, аналізуючи вищезазначені поняття, можна сформулювати таке визначення поняття «насильницькі кримінальні правопорушення у районах бойових дій» – умисні кримінально карані діяння, вчинені із застосуванням фізичного, сексуального чи психологічного насильства або погрози його застосування, які спричиняють шкоду життю, здоров'ю або свободі особи, в умовах воєнного конфлікту чи нестабільної безпекової ситуації, зумовленої бойовими діями, вчиненими щодо цивільних або військових осіб.

Станом на березень 2025 року бойові дії в Україні тривають у кількох ключових регіонах, це такі напрямки: Харківський (атаки поблизу Вовчанська та Петро-Іванівки), Куп'янський (сутички біля Голубівки та Загризового), Лиманський (атаковано позиції поблизу Новомихайлівки, Нового, Новолюбівки та Іванівки), Краматорський (бої біля Часового Яру, Олександро-Шульгиного та Предтечиного), Торецький (інтенсивні бої в районах Торецька, Дачного, Диліївки), Покровський (масовані атаки поблизу Променя, Піщаного, Богданівки, Котлярівки та Андріївки), Гуляйпільський та Оріхівський напрямки (бої в районах Вільного Поля, Кам'янського, Павлівки), Новопавлівський та Курський (сутички біля Костянтинополя, Бурлацького та на кордоні з РФ).

У зонах бойових дій в Україні з 2022 року зафіксовано численні насильницькі злочини, які можуть бути кваліфіковані як воєнні. До основних видів, які були зафіксовані, можна віднести: навмисні вбивства цивільних (численні випадки розстрілів мирного населення та військовополонених), катування та страти, сексуальне насильство (задокументовані випадки зґвалтувань, які супроводжувалися погрозами вбивства потерпілих та їхніх дітей), депортація дітей, примусове утримання цивільних, невивіркові атаки на цивільну інфраструктуру (обстріли лікарень, пологових будинків, житлових районів). За оцінками Human Rights Watch [6], понад 12 000 цивільних загинули, а ще 27 000 отримали поранення від початку повномасштабної війни. Розслідування та судові справи тривають, але кількість вироків поки що незначна через складність збору доказів і затримання підозрюваних.

Згідно зі статистичними даними Міністерства внутрішніх справ України, станом на 31 січня 2025 року правоохоронці відкрили більше 140 тис. кримінальних проваджень за фактами злочинів, вчинених військовими РФ та їхніми пособниками на території України, з них воєнних злочинів – більше 125 тис., майже 24 тис. – злочини проти дітей (вбивства, поранення, депортація). Також виявлено 107 місць несвободи, де окупанти незаконно утримували та катували громадян. Крім цього, розпочато 113 кримінальних проваджень за фактами сексуального насильства [7].

Дослідження соціальних умов насильства, що виявляється у суспільстві, визначення його місця у системі негативних явищ дозволяє легко помітити переплетення насильства із безліччю соціальних факторів. Насильство не може існувати окремо саме по собі. Йому завжди необхідна соціальна база у вигляді пороків суспільства. За таких пороків виявляються особливі форми поведінки (наприклад, насильницькі злочини проти особи) і особливі типи особи (особа насильницького злочинця). Виникає орієнтація на такі форми поведінки, що неможливі без насильства (наприклад, умисне вбивство за обтяжуючих обставин) [8, с. 174].

О.М. Джу́жа детермінанти злочинності у військовій сфері розділяє на три основні групи: загальні причини злочинності, формуються залежно від умов життя, навчання, виховання чи роботи правопорушників до їхнього призову на військову службу; загальні причини злочинності, що специфічно заломлюються через армійські умови життя, побуту й діяльності; спеціальні (військові) причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень військовослужбовцями [9, с. 27–36].

Аналізуючи доступні джерела, можна визначити інші детермінанти насильницької злочинності в зонах бойових дій:

- упереджене агресивне ставлення – однією з головних причин насильства є політична та ідеологічна мотивація агресора. Окупанти здебільшого сприймають українців як «менш цінних», що є частиною пропагандистської кампанії, яка сприяє виправданню насильства. Це дозволяє солдатам і командуванню поводитися з цивільним населенням жорстоко, часто сприймаючи їх як ворогів або «підлеглих»;

- відсутність контролю та безкарність – на тимчасово окупованих територіях російські військові часто діють без жодних санкцій або можливості притягнення до відповідальності. З огляду на системну безкарність деякі солдати й офіцери вдаються до злочинних актів без страху покарання. Це підкріплюється недостатнім контролем з боку верховного командування, що сприяє безмежній жорстокості;

- захоплення та контроль території – насильницьке переміщення населення також є важливим аспектом агресії. Примусове виселення та депортація українців до росії. Ці дії мають на меті зміцнити контроль над окупованими територіями, знищити місцеві ідентичності та культурну спадщину;

- невизначеність і хаос на полі бою – бойові дії на окупованих територіях супроводжуються великою невизначеністю, що часто призводить до зниження моральних стандартів серед солдатів. Це дозволяє деяким із них вчиняти злочини, адже в умовах війни моральні межі часто стираються.

Агресію та насильство здебільшого можуть викликати чи підсилювати чинники, не пов'язані з процесами соціальної взаємодії, що отримали назву чинники мікросередовища. З найбільш важливих зовнішніх детермінант насильства це може бути ситуаційна інформація чи додаткові джерела збудження, що підвищують рівень агресивності (ефект сумації). Ними можуть бути: короткочасна фізична напруга, сексуально збуджуючі історії, фільми, картинки, шуми, стимулюючі препарати, які сприяють агресивній поведінці військовослужбовців [10, с. 38].

Ще одним із чинників насильницьких злочинів у військовій сфері є тривала участь у військових операціях чи бойова обстановка, яка так чи інакше нерідко впливає на відхилення у поведінці військовослужбовців, що проявляється у агресії та насильстві у військовій сфері [11, с. 24].

Для формування кримінологічного портрета злочинців, що скоюють насильницькі злочини під час бойових дій, можна звернутися до досліджень, що описують соціальні та демографічні характеристики злочинців в умовах збройних конфліктів. Хоча конкретні дані щодо злочинців, які скоюють такі злочини, можуть варіюватися залежно від конкретного регіону, загальні тенденції є відносно стабільними в контексті бойових дій.

Л.М Кулик у своїй науковій праці зазначає, що сучасні реалії продукують необхідність дослідження особистості злочинця, який вчинює агресивно-насильницькі воєнні злочини з використанням вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв, а також діяння такого виду, які вчинені колаборантами на тимчасово окупованих територіях [12, с. 291].

Говорячи про злочинців, які скоюють насильницькі злочини в зоні бойових дій, зазвичай це чоловік молодшого або середнього віку, приблизно від 20 до 40 років. Молоді люди зазвичай мають більш виражену агресивність і більшу схильність до насильства, особливо в умовах стресу або соціальної дезадаптації, які можуть виникнути в ході війни. Дослідження конфліктів в інших країнах (наприклад,

в Іраку або Сирії) показують, що середній вік військових злочинців, що скоюють воєнні злочини, становить близько 25–35 років. Це підтверджується й даними, отриманими під час аналізу злочинців на окупованих територіях України. Молодий вік дозволяє таким особам бути в бойових лініях, де психологічний тиск, агресія та безкарність можуть сприяти насильству.

Освітній рівень злочинців, що скоюють насильницькі злочини в зонах бойових дій, часто коливається між низьким і середнім рівнем. Багато з них мають незакінчену середню освіту або здобувають освіту під час служби в армії, де знижується необхідність у вищому навчанні. Більшість злочинців, що скоюють насильницькі злочини під час війни, є одруженими або мають сім'ї. Можливо, це пов'язано з тим, що у таких умовах важливу роль відіграє соціальний статус, а родина може бути інструментом стабільності для військових.

Кримінологи вважають, що особи, які скоюють насильницькі злочини в умовах війни, часто мають виражену агресивність, що спостерігається і в їхній поведінці до та після участі в бойових діях. В умовах масового насильства, коли військові підрозділи чи цілі війська здійснюють насильницькі дії в межах плану або стратегії, індивідуальні злочини можуть бути сприйняті як частина загальної дії. Військові, будучи частиною організованої групи, можуть відчувати себе частиною більших соціальних і бойових структурувань, що дозволяє їм вчиняти злочини через групову психологію та підтримку з боку товаришів по службі.

Для ефективного захисту від насильницьких злочинів у зонах бойових дій варто було б внести кілька змін до законодавства України, зокрема:

– прийняття закону щодо правозахисних організацій, які працюють у зонах бойових дій, задля врегулювання їхньої діяльності (чітке визначення прав та обов'язків), забезпечення їхньої безпеки (чітке врегулювання механізму евакуації в разі загрози життю, захист від незаконних переслідувань тощо), врегулювання механізму взаємодії з міжнародними організаціями (ООН, ОБСЄ, Червоний Хрест та ін.), встановлення правил збору і поширення інформації для уникнення звинувачень у розголошенні військових таємниць тощо;

– внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу щодо регулювання статусу поводження з ув'язненими в зонах бойових дій. У КВК є статті, які встановлюють правила поводження з такими ув'язненими, але відсутній окремий розділ, який би регулював описаний механізм. Наприклад, доповнити главою 14¹ «Виконання покарань в умовах воєнного стану чи збройного конфлікту», де передбачити основні положення поводження з ув'язненими в умовах війни, що дозволить зменшити правові прогалини у цьому питанні;

– розширення механізмів захисту жертв насильства в умовах бойових дій, а також для тих, хто намагається повідомити про кримінальні правопорушення. Зокрема, запровадження комплексних заходів законодавчих, інституційних і фінансових аспектів. Як приклад, створення окремого закону про захист свідків і постраждалих у зонах бойових дій (чітке визначення статусу таких свідків, особливо тих, хто постраждав від сексуального насильства, катувань чи депортації, забезпечення гарантій їхньої безпеки та реабілітації).

Висновки. Аналізуючи ситуації з насильницькими кримінальними правопорушеннями в зонах бойових дій в Україні, можна дійти висновків, що ці злочини мають комплексний характер, включаючи як воєнні злочини, так і загальнокримінальні правопорушення. Вони створюють серйозні виклики для правоохоронної та судової системи, а також для забезпечення прав людини в умовах збройного конфлікту.

Злочинці, що скоюють насильницькі злочини в зонах бойових дій, мають комплексну мотивацію, що включає психологічні, ідеологічні та соціальні фактори. Їхні дії можуть бути спричинені як індивідуальними характеристиками, так і впливом зовнішнього середовища. Розуміння цих аспектів є важливим для ефективного протистояння воєнним злочинам і розробки заходів для попередження таких злочинів у майбутньому.

REFERENCES

1. Human Rights Watch. Ukraine. Retrieved from: <https://www.hrw.org/europe/central-asia/ukraine>.
2. Mizhnarodna politseys'ka entsyklopediya / vidpovid. red. Yu. I. Rymarenko. V 5-ty t. Kyiv: In Yure, 2005. T. 2. 1224 s.

3. Hertsenzon, A. A. (1966). Vvedennya v radyans'ku kryminolohiyu. M., 213–227 s.
4. Dzhuzha, O. M., Vasylevych, V. V., Ivanov, Yu. F., Opanasenko, P. M., Pshenychnyy, V. H., Syuravchyyk, V. H. (2004). Kryminolohiya: navchalnyy posibnyk / za zah. red. O. M. Dzhuzhy. Kyiv: Pretsedent, 208 s.
5. Pro oboronu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 6 hrudnya 1991 roku № 1932-XII / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (data zvernennya: 25.03.2025).
6. Human Rights Watch. Retrieved from: <https://www.hrw.org/>.
7. Rosiys'ki voyenni zlochyyny: onovleni dani stanom na 31.01.2025. Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy. Retrieved from: <https://mvs.gov.ua/news/zlocini-vcineni-viiskovimi-rf-pid-cas-povnomasstabnogo-vtorgnennia-v-ukrayinu-stanom-na-31012025>.
8. Shalhunova, S. A. (2012). Osoba nasylnyts'koho zlochyntsa: monohrafiya 2-e vyd., dop. i pererob. Dnipropetrovs'k: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD, 548 s.
9. Dzhuzha, O. M., Harkusha, A. V. (2014). Aktual'nist' kryminolohichnoho doslidzhennya ekstremal'nykh umov (sytuatsiy, shcho spryayut' zlochyntsi pid chas provedennya antyterrorystychnoyi operatsiyi). *Yurydychnyy chasopys Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav*. № 2. S. 27–36.
10. Hryb, N. (2018). Profilaktyka destruktivnoyi ahresyvnosti u viys'kovosluzhbovtziv. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsial'na robota*. № 2 (4). S. 38–41.
11. Romanyshyn, A. M., Matsevko, T. M. ta in. (2017). Profilaktyka vidkhyl'noyi povedinky u viys'kovosluzhbovtziv: navchal'no-metodychnyy posibnyk. L'viv: NASV, 322 s.
12. Kulyk, L. M. (2023). Kryminolohichna kharakterystyka osobystosti ozbroenykh zlochyntziv, yaki vchynuyut' ahresyvno-nasylnyts'ki kryminal'ni pravoporushennya. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 5. S. 289–292.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ:

1. Human Rights Watch. Ukraine. URL: <https://www.hrw.org/europe/central-asia/ukraine>.
2. Міжнародна поліцейська енциклопедія / відповід. ред. Ю. І. Римаренко. В 5-ти т. Київ : Ін Юре, 2005. Т. 2. 1224 с.
3. Герцензон А. А. Введение в радянську кримінологію. М., 1966, с. 213– 227.
4. Джужа О. М., Василевич В. В., Иванов Ю. Ф., Опанасенко П. М., Пшеничний В. Г., Сюравич В. Г. Кримінологія : навчальний посібник / за заг. ред. О. М. Джужа. Київ : Прецедент, 2004. 208 с.
5. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення: 25.03.2025).
6. Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/>.
7. Російські воєнні злочини: оновлені дані станом на 31.01.2025. / Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/news/zlocini-vcineni-viiskovimi-rf-pid-cas-povnomasstabnogo-vtorgnennia-v-ukrayinu-stanom-na-31012025>.
8. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2012. 548 с.
9. Джужа О. М., Гаркуша А. В. Актуальність кримінологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій, що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції). *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 27–36.
10. Гриб Н. Профілактика деструктивної агресивності у військовослужбовців. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2018. № 2 (4) С. 38–41.
11. Романишин А. М., Мацевко Т. М. та ін. Профілактика відхильної поведінки у військовослужбовців : навчально-методичний посібник. Львів : НАСВ, 2017. 322 с.
12. Кулик Л. М. Кримінологічна характеристика особистості озброєних злочинців, які вчинюють агресивно-насильницькі кримінальні правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 289–292.